

ESSAY

# DEN STALINISTISKE SYSTEMKRITIKER

Af Chris Holmsted Larsen

**Et erindringshistorisk essay om stalinisten og systemkritikeren Carl Madsens liv, virke og betydning i det 20. århundredes kommunistiske bevægelse.**

Det følgende biografiske essay er blevet til på baggrund af en ph.d.-forelæsning, der fandt sted på 71-årsdagen for Danmarks befrielse, hvilket syntes en passende anledning til et erindringshistorisk comeback for kommunisten, systemkritikeren, forfatteren, sagføreren og mennesket Carl Madsen.<sup>1</sup> Det biografiske subjekt, genstanden for ph.d.-afhandlingen, har en historisk relevans, der ikke uden videre kan afskrives. Alligevel har afstanden i tid og tidsånd gjort, at de som ikke oplevede Carl Madsens i hans samtid (1903-1978), sjældent husker mennesket og den kommunisme som han hellegede sit liv til. Men som det vil fremgå af dette forelæsnings-essay, så er der også i 2016 en lang række tungtvejende historiske grunde til at beskæftige sig med Carl Madsen og det særlige kommunistiske univers, der formede hans livsbane, og som i dag står tilbage som en vigtig historisk markør i fortællingen om det 20. århundredes politiske og kulturelle danmarkshistorie.<sup>2</sup>

Den biografiske afhandling om Carl Madsen er struktureret i seks kronologisk og tematisk afgrænsede hovedafsnit. De valgte skillelinjer er konsekvensen af overvejelser om skelsættende overgange i Carl Madsens liv. Heri indgår også tematiske overvejelser, der griber ind i den

breder historiske udvikling, fx afgørende brud og kontinuitet i den danske og internationale kommunistiske bevægelse. Afhandlingen er dermed struktureret i disse seks hovedafsnit: 1903-1928 - Barndommen og den tidlige ungdom; 1928-1940 - Mødet med kommunismen; 1940-1945 - Besættelse, internering og modstand; 1945-1952 - Retsopgøret; 1952-1969 - Den første kolde krig; 1969-1978 - Ungdomsoprør, systemkritik og partistrid.

I forelæsningen søges følgende problemstilling besvaret: Hvad fortæller Carl Madsens liv om brud og kontinuitet i den kommunistiske bevægelse? Hvilke erindringshistoriske processer og forandringer fortæller Carl Madsens liv om i relation til den kollektive erindring om kommunisme, stalinisme og totalitarisme? Der er valgt en forskningsstrategi og narrativ struktur, hvor der følges tre hovedspor igennem Carl Madsens liv. Selvom disse spor ofte krydser hinanden og andre steder flettes sammen i én fortælling, har det været tænkt som en strategi og metode til at afdække forskellige sider af det kommunistiske liv. Denne narrative konstruktion er inspireret af liv, tid og værk-biografien, men er søgt tilpasset Carl Madsens særlige kommunistiske liv. Disse tre livsfortællinger, kan opsummeres i disse fem sider af Carl Madsens liv: Mennesket, kommunisten, systemkritikeren, forfatteren og juristen. Det har dog i praksis været vanskeligt at adskille det private menneske fra de øvrige livsfortællinger. Derfor giver det også mening at tale om det *politiske menneske* for derigennem at favne såvel det private som det politiske rum. Kommunismen var fra 1928 til 1978 det helt centrale livsprojekt, der formede Carl Madsen som menneske og definerede hans politiske og professionelle virke. Dette afspejlede en altopslugende ideologi og utopi, der afkrævede ubetinget lydighed, offervilje, tro og adgang til alle områder af livet. Men ved siden af dette ideologisk-religiøse metaniveau eksisterede der også en menneskelig dimension, der var langt mindre sammenhængende. Selvom jeg har søgt at undgå en udtalt psykologisk analyse, anerkendes det alligevel, at psykologien kan gøre nytte som kontrastmiddel til de dominerende strukturalistiske forklaringer på det 20. århundredes kommunistiske fænomen.

Et første spørgsmål er derfor, hvorfor lige netop Carl Madsens generation valgte kommunismen som samfundsforandrende livsprojekt? Kommunismen var blot en ud af mange utopier, der i mellemkrigstiden lovede en lys og bedre fremtid. Også fascismen og socialdemokratismen tilbød fra-vugge-til-grav-utopier. At der i Moskva eksisterede et totalitært regime, der søgte, at eksportere en revolutionær utopi, kan ikke i til-



*Landsretssagfører  
Carl Madsen i  
1940'erne*

strækkelig grad forklare, hvorfor den begavede Carl Madsen med den borgerlige klassebaggrund valgte så radikalt et livsprojekt, der var et opgør med stort set alle de værdier, han var flasket op med. Carl Madsens egne erindringer rummer nøglen til en delvis forklaring, men ikke som han selv tiltænkte det. I erindringerne konstrueres en fortælling om mødet med kommunismen, der var deterministisk i den forstand, at han traf sine livsvalg på grundlag af et sæt særlige kontrære karaktertræk, der, sammen med en kriseramt samfundsorden, skulle have gjort ham prædisponeret for kommunismen. Endvidere konstruerede han en fortælling om en slægt med religiøst rodfæstede oprørstraditioner, dvs. en særlig præ-kommunistisk dansk radikalisme, som sovjetkommunismen angiveligt naturligt flettede ind i. Dette var mest af alt Carl Madsens eget forsøg på at spinde en rød tråd igennem et livsforløb fuldt af kontraster og brud. Alligevel kan dette ikke dække over, at Carl Madsens egen vej til kommunismen var præget af tilfældigheder, der dybest set lige så godt kunne have sendt ham i armene på andre utopier. Hans valg af venner og religiøse-ideologiske eksperimenter i sidste halvdel af 1920'erne vidner om en eksistentielt søgende ung mand, der søgte at finde en balance imellem tradition og oprør. Perioden var heller ikke tilfældig. Mellemkrigstiden, og ikke mindst 1930'erne, var en periode, hvor det danske samfund var præget af opbrud, uro og strukturel krise. I dette perspektiv var Carl Madsen del af en ungdomsgeneration, hvor tilliden til det liberale demokrati forvitrede og gjorde dem modtagelige for totalitaristiske utopier – uanset om de kom fra Moskva, Berlin eller Rom. Det var en generation, der på tværs af klasseskel blev præget af en særlig krisebevidsthed.

### **Jurist og kommunist**

Carl Madsen var vokset op i trygge rammer i det lavere borgerskab. Men 1930'ernes dybe krise truede med at skubbe denne klasse nedad i klassehierarkiet. Valget af kommunismen var dermed også udtryk for en særlig tidsånd, et ungdomsoprør, der medførte, at han vendte ryggen til både forældrene og den eksisterende samfundsorden. Men selvom disse perspektiver er vigtige forklaringsmodeller, så forklarer de alligevel ikke helt, hvorfor valget faldt på *lige netop* kommunismen og *ikke* fascismen eller socialdemokratismen. Her er forklaringen af en mere ligetil karakter, der også har relevans i dag. Når unge mennesker eksperimenterer med deres politiske identitet, er det typisk de sociale netværk, som er udslagsgivende. Carl Madsens valg var dermed også en konse-

kvens af den politisk-kulturelle socialisering og radikalisering, som blev påbegyndt, da han i 1922 startede sit jurastudium og indtrådte i et socialt netværk, der eksperimenterede med revolutionære ideer. Det var disse generationelle erfaringer, som han delte med ligesindede som Hans Scherfig, Hans Kirk, Rudolf Broby Johansen, Ib Nørlund m.fl.

Men kommunismen var også en variabel størrelse, der kontinuerligt ændrede form og praksis. Efter 1928, hvor Carl Madsen blev parti-medlem, gennemgik den danske kommunistiske bevægelse en gennemgribende stalinisering. Igennem en ideologisk og organisatorisk ensretning forstærkedes totalitarismen, hvilket bl.a. kom til udtryk i forfølgelsen af fraktioner, der ikke ville rette ind. Det manifesterede sig også i en personkult omkring Aksel Larsen, der blev muliggjort af opgøret med den tidligere partiformand Thøger Thøgersen m.fl. Selvom Carl Madsens position i dette partiopgør fremstår uklart, bl.a. som følge af hans eget partiopgør i 1970'erne, så peger kilderne i retning af en sympati for Thøger Thøgersens fløj. Dette på trods valgte han alligevel parti for Aksel Larsens flertalsfraktion. Her trådte Carl Madsen i karakter som den stalinistiske partisoldat, der kunne læse og tilpasse sig en konstant skiftende magtbalance. Den ældre Carl Madsen var heller ikke et udpræget angerfuldt menneske og det er tvivlsomt, at han reelt angrede fortidens synder.

Men selvom 1930'erne var en formativ periode for Carl Madsens stalinistiske sindelag, dvs. ideologisk ortodoksi, intolerance overfor minoriteter og en stålsat overbevisning om, at målet altid legitimerede metoderne, herunder Stalins blodige udrensninger og skueprocesser, så var det endnu blot ét ud af mange tankesæt. 1930'erne var også årtiet, hvor han stiftede familie og påbegyndte en borgerlig karriere i det juridiske embedsapparat. Han blev ikke, ligesom fx Arne Munch Petersen, opslugt af den internationale kommunistiske bevægelse. De kommunistiske aktiviteter forblev, med få undtagelser, lokalt forankret, hvor partiet i stigende grad gjorde brug af de særlige juridiske kompetencer, som han også udviklede i perioden. 1930'erne var dermed det afgørende årti udi forståelsen af en kommunistisk socialisering, hvor han gennemgik en radikalisering, der formede den ideologiske ideverden, der blev en eksistentiel ledesnor igennem resten af hans liv. Men det var også en overgangsperiode, hvor loyaliteten endnu ikke var uigenkaldeligt låst og andre mulige livsveje endnu syntes åbne.

Den afgørende skillelinje, hvorfra der ikke var nogen veje tilbage, blev besættelsesåret 1941. Hvor livet som kommunist før var en relativt bekvem identitet, så blev oplevelsen af uretfærdighed og frygt for egen

overlevelse meget konkret i sommeren 1941, da han sammen med andre ledende danske kommunister blev arresteret og interneret. Der fulgte to lange år, hvor følelser som angst, apati og depression vekslede med trodsighed, modstandsvilje og håb. Det var følelser og oplevelser, der afgørende formede efterkrigstidens Carl Madsen – de ideologiske idiosynkrasier, de låste politiske fjendebilleder og det ortodokse sindelag. Selvom jeg ikke har fagligt belæg for at vurdere de psykologiske konsekvenser, så kan det konstateres, at det var et forandret menneske, som forlod illegaliteten d. 4. maj 1945. De personlige oplevelser i besættelsesårene rummer dermed nøglen til den forbitrelse og den indædte hævngrønhed, der skulle kendetegne hans virke i efterkrigstiden. Denne bitterhed prægede også virket i retsopgøret, hvor han blev en af de absolutte strammere. Han repræsenterede en linje, hvor opgøret med landssvigerne, værnemagerne og samarbejdspolitikkerne m.fl., ikke kunne blive hårdt nok. Men på trods af en ihærdig indsats fik han ikke sin hævn, hvilket bl.a. skyldtes at moderate kræfter afværgede hans stormløb. Men afhandlingen viser også, at han fik overraskende frie hænder til at udstikke den kommunistiske linje i retsopgøret.

## **Retsopgør og kold krig**

Men den vigtigste kommunistiske prioritet var og blev enhedsbestræbelserne. Den enhedspolitisk linje, der skulle blive en eklatant politisk fiasko for kommunisterne, var dermed også en betydelig hæmsko for det store retsopgør, som Carl Madsen kæmpede for. Hvis kommunisterne skulle opnå enhed med socialdemokraterne, så duede det ikke med ultimative krav om folkedomstole. Den realpolitiske situation var, at kommunisterne sad ved forhandlingsbordet med selvsamme politikere og embedsværk, som han ville have ram på. De senere kontroverser med partifællen Alfred Jensen, og flere andre centrale medlemmer af Frihedsrådet, var dermed også en konsekvens af en sen erkendelse af dette forhold. Udfaldet af retsopgøret, der kulminerede med Carl Madsens afskedigelse som ekstraordinær statsadvokat, var derfor også et dybt personligt nederlag.

Al den bitterhed, vrede og had, som retsopgøret, kombineret med oplevelserne under besættelsen, skabte, blev til den uudtømmelige energikilde, der drev hans kommunistiske systemkritik og personlige vendetta frem i efterkrigstiden. Den store veneration for Stalin og den Røde Hær var dermed heller ikke kun et produkt af 1930'erne, men i særlig grad af oplevelserne under besættelsen. Retsopgøret og besættelsen

blev dermed den mentale cement, der låste Carl Madsen fast i den ideologiske dogmatik og kompromisløshed, som kom til at kendetegne resten af hans liv. Efterkrigstiden, der for Carl Madsens vedkommende strakte sig fra 1945 til hans død i 1978, kan på tilsvarende vis opdeles i en række epoker, hvor aktiviteterne afspejlede udviklinger og brudflader i den danske kommunistiske bevægelse. Virket i 1950'erne var præget af en stalinistisk disciplin og et perspektiv, der allerede var blevet etableret i årene forud.

Men det var også et årti, hvor der ovenpå illegaliteten skete en form for normalisering. Den genetablerede familie adskilte sig ikke væsentligt fra det øvrige samfund, dvs. det var en familiestruktur, hvor patriarken havde det sidste ord. Men hvor der her var klare ligheder med den gængse borgerlige familiestruktur, så var der også væsentlige forskelle. Et af disse var en særlig kommunistisk nytteetik, hvor partiets behov altid kom først. Ægtefællen Leni Madsen blev dermed den personlige sekretær, der skulle sørge for, at ægtemanden kunne bruge al vågen tid på at tjene partiet. Det var et bevidst valg, der afspejlede et kommunistisk nyttehierarki, som regulerede hele familiens liv. Hvad angår Carl Madsens betydning i 1950'erne, var det mest markante de talrige retssager, som han førte for partiet. Det var typisk retssager, der havde direkte nytteværdi for partiet, dvs. sager, hvor han forsvarede partiet imod de talrige søgsmål for injurier m.m., der var en konsekvens af den kolde krigs tilspidsede fronter. Her var han den loyale juridiske partisoldat, der fungerede som partiets skjold imod et fjendtligt indstillet dansk samfund, der nu igen så kommunisterne som Moskvas 5. kolonne. Rollen som den tro partisoldat afspejledes også i det store partiopgør i 1956-58. Her spillede han en vigtig rolle, i undersøgelsen af den såkaldte "partifjendtlige" virksomhed, der endte med Aksel Larsens eksklusion.

Angrebet på Aksel Larsen var dermed også udtryk for en veludviklet evne til at overleve i et stalinistisk parti, hvor den stærke altid havde ret, og taberne blev udrenset. Det var tillige en loyalitetserklæring til den stalinistiske arv, der i de efterfølgende årtier skulle forblive hans urokkelige ideologiske grundposition – også selvom resten af partiet langsomt bevægede sig væk fra stalinismen. Derudover var det i 1950'erne, at en anden vigtig side af Carl Madsens virke tog form. Han begrænsede sig ikke længere til reaktivt at fungere som partiets juridiske skjold, men forfinede den særlige offensive juridiske stil, der i de efterfølgende årtier skulle blive hans varemærke. Det var en systemkritik, der typisk tog afsæt i retssager, der havde en principiel politisk

side, hvilket fx kom til udtryk i tidens voldsomme angreb på retspsykiatrien. De hårde personangreb tjente dermed som afsæt for et systemangreb på den borgerlige rets- og samfundsorden. Carl Madsens klienter og angrebsobjekter var skakbrikker i en hårdtslående systemkritik, hvor endemålet var omstyrningen af den bestående borgerlige samfundsorden.

Men dette synliggjorde også en dobbelthed – ikke mindst i det stigende engagement i den internationale kommunisme. Den kontante fortaler for retssikkerheden, som han var herhjemme, blev forrådt af et indædt forsvar for fraværet af retssikkerhed i Østeuropa. Særligt regimet i DDR brugte fra slutningen af 1950'erne og frem til midten af 1960'erne Carl Madsen til at projicere et falskt billede af retssikkerhed. Krigsforbryderprocesserne i DDR udgør et konkret, og hidtil overset, eksempel på, hvorledes en dansk kommunist ydede et væsentligt bidrag til østlige skueprocesser og propaganda. Både Globke- og Lübke-processen i DDR og den danske Runa- og paskontrol-sag var eksempler på oversete fronter i den kolde krig, der fik national såvel som international betydning. Det mest grelle eksempel var dog Carl Madsens nøje iscenesatte besøg i en sovjetisk fangelejr i 1969, der om noget afspejlede de dobbelte standarder, når det gjaldt retssikkerheden.

En anden signifikant udvikling var debuten som forfatter i 1966, der tilføjede systemkritikken nye dimensioner. Selvom flertallet af anmeldelserne, i tråd med den kolde krigs indre fronter, modtog hans værker med udtalt fjendtlighed, formåede Carl Madsen alligevel at slå igennem i en offentlighed, hvor vandene var stærkt delte omkring hans forfatterskab. At det alligevel lykkedes at bryde den kommunistiske isolation, skyldes flere faktorer. En faktor var en særegen litterær stil, hvor et juridisk-processuelt sprog effektivt blandes med semihistoriske anekdoter, giftige persongreb, injurierende påstande og konspirationsteorier. En anden faktor var et strategisk samarbejde med levemanden og forlæggeren Stig Vendelkær, der dygtigt markedsførte og solgte bøgerne på netop den virak som de skabte i offentligheden.

### **Internationalist og systemkritiker**

En tredje, og ligeledes afgørende faktor, var timingen, der faldt sammen med ungdomsoprørets udbrud i 1968. Med oprørets venstreradikalisering fulgte en udfordring af den dominerende konsensushistorie om besættelsestiden. Nu fik den kommunistiske fortælling en renaissance.

Det var en fortælling, der i efterkrigsårene i særlig grad var blevet

formet af de kommunistiske forfattere Hans Kirk og Hans Scherfig. Carl Madsens semihistoriske forfatterskab byggede med mere kontroversiel slagkraft videre på denne tradition og leverede ammunition til en ny venstreradikal generation. Han fandt her et lydhørt publikum, der samtidigt efterspurgte en oppositionel politisk historieskrivning og en identitetsplatform, der kunne bruges i det igangværende opgør med forældregenerationen. Dermed fik Carl Madsens forfatterskab også en bredere historiografisk betydning. For selvom den subtile blanding af historiske facts, anekdoter og konspirationsteorier ikke levede op til de faghistoriske standarder, kom hans bøger alligevel til at fungere som en murbrækker for en bredere faghistorisk og offentlig debat om de mørklagte kapitler af besættelseshistorien.

Kritikken af de lukkede statslige arkiver og embedsværkets benspænd gik i arv til en ny generation af historikere, der under mindre polemiske former opretholdt kritikken. De fik langsomt indvirket en revision af arkivlovgivningen og gjort op med tabuiseringen af særlige områder af besættelseshistorien. Til gengæld gav ungdomsoprøret Carl Madsen det fundament, der muliggjorde hans store gennembrud som systemkritiker. Særligt afgørende var den store sag om Vietnamprotesterne foran den amerikanske ambassade i 1969. Det var en danmarkshistorisk sag, der både blev en generationsmarkør og en sag, der gjorde Carl Madsen til en vigtig person i tidens venstreradikale bevægelse. Hvor han i 1930'erne selv var blevet radikaliseret, så var han i slutningen af 1960'erne nu blevet en kulturbærer, der formidlede en militant kommunistisk tradition til en ny generation af samfundsomstyrtere. Men samme alliance betød også, at han i stigende grad kom på kant med sit eget parti, der nu fulgte en midtersøgende strategi, der skulle bane vejen for parlamentariske resultater.

Carl Madsen havde hverken bifaldet 1930'ernes folkefront eller efterkrigstidens enhedspolitik. Alligevel havde han som den loyale partisoldat bidt kritikken i sig og efterkommet partiets linje. Men efterhånden som partiledelsen lagde afstand til fortidens revolutionære dogmatik, og heller ikke længere ubetinget bakkede op om de sovjetiske udskejelser i Østeuropa, blev spændingsfeltet for stort. Samtidig vurderede han fejlagtigt, at han kunne samle tilstrækkeligt med opbakning til at vinde et opgør med partiledelsen. Et af mange paradokser var her, at den såkaldte udogmatiske venstretræf bakkede op om den dogmatiske Carl Madsens partiopgør, hvilket bl.a. illustreredes af avisen *Informations* proaktive rolle. Dette samarbejde gik videre end et "min fjendes fjende" rationale og tegner også et tidsbillede af, hvor langt ud til venstre *Infor-*



*mation* havde flyttet sig i løbet af 1970'erne. Men Carl Madsens parti-revolte slog fejl og efterlod blot få ridser i den kommunistiske lak. Alligevel skulle mange af de anklager, som blev bragt til torvs i det sidste partiopgør, vise sig rigtige. Blot 11 år efter hans død faldt hele den kommunistiske verden sammen under dødvægten af økonomisk ineffektivitet, korruption, undertrykkelse m.m. Men dette gjorde ikke Carl Madsen til en frontløber for denne udvikling. Tværtimod, så forblev han til det sidste en dogmatisk kommunist. Alligevel indfandt sig i de sidste leveår en lille tvivl, som slog små revner i det stalinistiske panser. Det var dog en tvivl, der frem for alt var betinget af hans egne personlige krig med den østtyske og danske partiledelse.

Der, hvor han slutteligt fik mest succes, var som systemkritikeren i retssalene og i forfatterskabet. Det var derfor også de to arenaer, der kom til at præge offentlighedens erindring om Carl Madsen efter hans død i 1978. Jeg har i afhandlingen analyseret Carl Madsens virke som voluntaristisk ambassadør for Sovjetunionen og de østtyske og polske satellit-regimer. Jeg har bevidst undgået at kategorisere dette som agentvirksomhed, da det ville indikere, at han var hvervet af fx Stasi. Det erkendes derimod, at han virkede i en gråzone, hvor forskellene i realiteten kan være svære at få øje på. Fra hans eget perspektiv var der dog ikke noget fordækt i samarbejdet – han var kommunist og opfattede støtten til fx DDR som en selvfølgelig internationalistisk forpligtigelse.

Omvendt viser afhandlingen også, at det ikke alt sammen var lutter ideologisk altruisme. Til gengæld for sin støtte fik han personlig anerkendelse, politisk status og privilegier, der fx gav mulighed for at skrive bogen *Flygtning 33* med det østtyske kommunistpartis støtte. Omvendt forstod han ikke at aflæse de følsomme politiske tabuer i de østeuropæiske lande, hvor stalinisme og konfrontation langsomt veg for en realpolitisk udenrigspolitik, hvor økonomiske relationer og afspænding i forhold til Vesteuropa fik forrang. Således repræsenterede Carl Madsen fra slutningen af 1960'erne en anakronistisk kommunistisk position, der ikke længere afspejlede virkeligheden i hverken Øst eller Vest. Dette gjorde det aktivistiske forfatterskab problematisk, hvor særligt konflikten om fortolkningsretten til partihistorien, fik store konsekvenser for ham selv.

Carl Madsens konfliktfyldte politiske liv var på mange måder en ideologisk seismograf for de forandringer i den kommunistiske verdensbevægelse, der forplantede sig til den danske kommunistiske bevægelse. Han tog aktivt del i alle de opgør og forandringer, som DKP gennemgik fra 1928 til 1975. Det sidste partiopgør i 1975 viser også,

at hans ideologiske position reelt ikke havde flyttet sig efter ultravenstre-linjen i 1928. Slutteligt var partiopgøret i 1975 udtryk for, at hvor DKP og ikke mindst Ib Nørlund og Knud Jespersen, forsigtigt forsøgte at flytte partiet, så ville Carl Madsen skrue tiden tilbage til 1930'erne. Dermed satte han sig i spidsen for et sidste anakronistisk opgør, der ikke havde nogen jordisk chance for succes – det var partiledelsen, og ikke Carl Madsen, der var på linje med SUKP.

### Erindringshistoriske fortællinger

Jeg har indledende og afsluttende i afhandlingen analyseret erindringshistoriske forandringer i synet på kommunismen. Disse forandringer i den kollektive erindring tegner et billede af dybere forskydninger i erindringen om kommunismen og diskussionen om totalitarisme og ansvaret herfor. Jeg har forsøgt at illustrere denne dikotomi ved hjælp af den polariserede erindring om Carl Madsen. Denne dikotomi afspejler ikke kun politiske fluktuationer i tidsånden, men er frem for alt en indikator af de markante forandringer i vores historiesyn, der bl.a. skyldes den faghistoriske og offentlige diskussion om kommunisme som totalitær ideologi i det 20. århundrede. Jeg har bevidst udeladt at forholde mig til rigtigheden af de forskellige kommunismesyn. Derimod har jeg konstateret, at de afspejler forskellige sider af Carl Madsens virke som henholdsvis stalinistisk kommunist, systemkritiker, sagfører og forfatter. Disse forskellige sider tillægges dermed forskellig betydning i de to offentligheder, som udgør de to ho-

*Carl Madsen i arbejdstøjet  
– kasket og mappe, 1968.  
Fotograf, Jørgen Schiøttz.*



vedpositioner i debatten om kommunismen i dag. Carl Madsen bliver enten husket som personificeringen af en totalitær, landsforræderisk stalinist/kommunist eller modsat som en hjertevarm, glad og grundtvigiansk kommunist, der kæmpede for retfærdighed, de marginaliserede og retssikkerheden. Men som det fremgår af afhandlingen, så har begge fortællinger deres berettigelse – også selvom fortællingerne ikke harmonerer. Denne narrative dikotomi vidner dog mest af alt om, at historiseringen af den kolde krig og kommunismen endnu ikke har nået et punkt, hvor der kan tales om en samlet national erindring.

Der er ikke desto mindre sket et markant skred i retning af højrefløjens fortælling på bekostning af venstrefløjens, hvor det i 1970'erne til gengæld gik den modsatte vej. Disse to forskellige politiske fortællinger har til gengæld ikke undergået store forandringer i forhold til de ideologiserede fortællinger, der dominerede under den kolde krig. Men om dette drejer sig om fluktuationer eller mere varige erindringshistoriske forandringer, hvor den ene fortælling langsomt fortrænger den anden, det kan endnu ikke siges med sikkerhed. Det kan til gengæld konstateres, at Carl Madsens arv fortsat også lever på andre områder. På et mere abstrakt plan influerede det semihistoriske forfatterskab diskussionen om besættelsestidens historie – også i de faghistoriske miljøer. Det kan ikke kvantificeres, hvor meget hans forfatterskab har påvirket erindringen på dette område.

Men det kan konstateres, at diskussionen om besættelsen i dag lever i bedste velgående. Selvom den kommunistiske historiefortælling efterhånden har få fortalere tilbage, så trives en nationalistisk variant, der bl.a. af en tidligere statsminister er blevet brugt til at legitimere Danmarks aktivistiske udenrigspolitik og kritisere oppositionen for deres angivelige politiske svigt under besættelsen.

Der er i dag ingen direkte arvtager til Carl Madsen i den offentlige debat. Men der findes dog en beslægtet debat. I 1960'erne og 1970'erne var det overvejende venstrefløjens, der rasede imod en angiveligt fordækt historieskrivning. Dette venstrerevisionistiske historiesyn udsprang af den nationale og kommunistiske modstandsbevægelse og var et oprør imod en historieskrivning, der af særligt den yderste venstrefløj blev opfattet som domineret af statsansatte historikere, der tog politiske hensyn til magthaverne, og som havde adgang til hemmeligholdte statsarkivalier, der rummede "sandheden". Men i dag er rollerne vendt om, og det er en offensiv nationalkonservativ højrefløj, der retter en sært beslægtet kritik imod de kommissioner og historikere, der anklages for bevidst at dække over "den rigtige" historie om svig og forræderi

under den kolde krig. Der er dermed paradoksale lighedstegn imellem Carl Madsens injurierende facon, anklager om konspirationer og lukkede efterretningsarkivalier, polemiske udtalelser og retssager omkring besættelsehistorien, og en række af de højrefløjsskribenters ageren, herunder professor emiritus Bent Jensen, der har farvet de sidste to årtiers koldkrigsdebat. Et andet område, hvor Carl Madsen har efterladt en arv, er i retssalene. Her har han stået fader til en ny generation af systemkritiske sagførere, der også politisere principielle retssager og udkæmper dem i det offentlige rum. Det mest markante eksempel er advokat Knud Foldschacks forsvar for Ungdomshuset på Jagtvej og Christiania. På tilsvarende vis har fx advokat Thorkild Høyer specialiseret sig i kontroversielle sager, hvor principielle spørgsmål om retssikkerheden spiller en afgørende rolle.

Tilbage står paradokset om "den stalinistiske systemkritiker". Hvordan bringer man disse to modsætningsfyldte erindringspunkter på samme formel? En måde ville være at tage udgangspunkt i hensigt og konsekvens af Carl Madsens systemkritik. Hans hovedmission var at nedbryde det borgerlige samfund og retsorden og erstatte det med et kommunistisk system af sovjetisk tilsnit. Bag billedet af Carl Madsen som retfærdighedens forkæmper og den lille mands beskytter gemmer der sig dermed også et mere kynisk ideologisk rationale. Den juridisk-politiske aktivisme var, fra de første sager i 1930'erne til den sidste Christiania-sag, først og sidst en bitter klassekamp imod den borgerlige samfundsorden. Selvom udfaldet nogle gange nyttede retssikkerheden og klienterne, var og blev endemålet at undergrave den bestående borgerlige samfundsorden. Selvom han under Christiania-sagen viste en mere imødekommende side, så var også christianitterne til syvende og sidst blot statister i en bitter ideologiske strid – den kamp, der havde styret hele hans liv og hvor endemålet altid helligede midlerne. Den sidste tids svære sygdom bidrog også til offentlighedens forandrede syn på ham, og det samme gjorde eksklusionen fra DKP. Men i sin essens var han stadig det samme politiske menneske, og måske var det snarere offentligheden end Carl Madsen, der ønskede en form for forsoning. Billedet af den lille syge mand, der med sine sidste livskræfter kæmpede de udstødte christianitters sag, var stærkt. Men det var i virkeligheden ikke et repræsentativt billede af hans livslange og uforsonlige krig imod den borgerlige samfundsorden og alle dem, der stod i vejen.

Men den belejrede samfundsorden viste sig stærk nok til at modstå Carl Madsens utrættelige stød og slag, og dermed forblev endemålet uopfyldt. Men konsekvensen, der var et biprodukt af hans systemkritik,

blev, at han i sin konstante søgen efter svagheder i forsvarsværkerne faktisk endte med at styrke retssikkerheden i selvsamme samfundsorden. De vedholdende angreb på de kritisable forhold i retspsykiatrien, politiets overgreb på demonstranter, forsvaret for christianitterne osv., var alt sammen systemiske svagheder, der krævede politisk diskussion og lovændringer. Dermed endte han både med at styrke retssikkerheden og paradoksalt nok også det forhadte borgerlige demokrati. Carl Madsen ville næppe selv have brudt sig om denne konklusion, men det understreger, at de to narrativer om på den ene side stalinisten, og på den anden side systemkritikeren, begge har deres berettigelse - han ville måske endda selv have været enig i denne sidste hypotese.

I et erindringshistorisk perspektiv står Carl Madsen tilbage som skakbrik i koldkrigsdebatten. Men når det gælder hans eftermæle, er der egentlig ikke så meget at raffe om: Han var kommunist og stalinist. Der var heller aldrig tvivl om hans loyalitet – den var solidt forankret i Moskva. Der var derfor heller ikke noget videre fordækt i hans aktiviteter og hans livslange undergravende angreb på det danske demokrati, der fulgte denne logik. Men hans liv og virke bidrager med vigtig viden i en tid, hvor ekstremisme og radikalisering igen trænger sig på. Kommunismen er i dag fortid, og selvom en egentlig historisering først lige er begyndt, tilbyder denne historie en vigtig lektion i en tid, hvor nye antidemokratiske kræfter igen truer. Omvendt er vi muligvis endnu ikke nået dertil, hvor en egentlig historisering af kommunismen er mulig. Det kan i hvert fald konstateres, at simplificerede historiske forklaringsmodeller, der fx fremstiller ideologien som en konsekvens af ondskab, ikke beforder en historisk forståelse af totalitarismens rødder, væsen og virke.

Historien om Carl Madsen kan her bidrage til en anderledes nuanceret historisk forståelse af det 20. århundredes kommunistiske bevægelse. Hans liv afspejler afgørende forandring og kriser i en kommunistisk bevægelse, hvor ideologiske kursskifter og magtkampe i Moskva forplantede sig til de vesteuropæiske kommunistiske partier, og hvor konsekvenserne oftest var uforudsigelige og voldsomme. Spørgsmålet er derfor også om de sidste to årtiers aggressiv kulturkamp har bragt os nærmere en *Vergangenheitsbewältigung* – at komme overens med fortiden? Det er nok ikke tilfældet, men til gengæld bør den politisk-polemiske debat betragtes som første etape i en langvarig historiseringsproces. Det er oplagt at sammenligne med den forudgående debat om besættelsen, der stadigvæk 71 år efter befrielsen kan vække betydelig offentlig polemik. Ligesom tilfældet er med besættelseshistorien, er

hidsigheden i kampen om retten til at skrive historien udtryk for, at der ikke findes én fælles offentlig erindring, men derimod mange erindringer, der i det store hele fortsat følger den kolde krigs ideologiske inddeling i en højre- og venstrefløjsoffentlighed.

Den historiske debat om kommunismen er fortsat fanget i krydsfeltet af en polariseret diskussion om medskyld for den kommunistiske totalitarisme. Den splittede koldkrigserindring afspejler dermed også en kompleks virkelighed, der kalder på tilsvarende nuancerede historiske analyser. Her kan biografien som historisk værktøj have sin særlige berettigelse – som den metode og genre, der muliggør en dybere og mere nuanceret forståelse af både den kommunistiske totalitarisme såvel som ideologiens enorme betydning for det 20. århundredes kultur, politik og menneskelige samfund.

*Biografien 'Den stalinistiske systemkritiker' udkommer på Gyldendal maj 2017.*

## Noter

1. Ph.d.-forelæsningen fandt sted onsdag d. 4. maj 2016, Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab, Roskilde Universitet. Ph.d.-forsvaret kan i den oprindelige form og fulde længde ses her: [https://video.ruc.dk/media/t/0\\_1qzl854j](https://video.ruc.dk/media/t/0_1qzl854j) (1. del) og [https://video.ruc.dk/media/t/0\\_mjz27j8x/40676](https://video.ruc.dk/media/t/0_mjz27j8x/40676) (2. del).
2. Det foreliggende essay er en redigeret version af den oprindelige Ph.d.-forelæsning.

Chris Holmsted Larsen  
Ph.d. Ekstern lektor, RUC  
Email: [holmsted@ruc.dk](mailto:holmsted@ruc.dk)